

УДК 374.7 Гончаренко С.У.

Самко Алла Миколаївна – старший лаборант відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
E-mail: alla-samko@ukr.net

ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ У ПРАЦЯХ С.У. ГОНЧАРЕНКА

Характерною ознакою сучасного розвитку історико-педагогічної науки є ґрунтовне, конструктивне та науково-об'єктивне вивчення вітчизняного науково-педагогічного досвіду, педагогічної біографії, спадщини громадських діячів та видатних учених. Одним із пріоритетних напрямів сучасної історико-педагогічної науки є вивчення педагогічних персоналій, які репрезентують творчий доробок педагога як неповторної особистості, сприяють формуванню уявлень про цілісний педагогічний процес. Наукова розвідка персоналії передбачає вивчення основних етапів життя і діяльності видатного педагога на основі аналізу, систематизації та узагальнення максимальної кількості його праць, що відображають життєвий шлях та творчість обраної постаті.

У цьому сенсі не можемо оминати точку зору О. Сухомлинської, яка підкреслює, що педагогічна думка «завжди персоніфікована – на ній лежить відбиток особистості її носія з його смаками, поглядами, віруваннями та уподобаннями» [4, с. 36]. Це положення є одним із провідних у запропонованих академіком концептуальних засад розвитку історико-педагогічної думки в Україні. Актуальність нашого дослідження зумовлюється зростаючим інтересом громадськості до педагогічних персоналій. Значна частина творчих біографій уперше стає предметом наукових досліджень. Цей процес є інноваційним в історико-педагогічній науці. Багато науковців сьогодні звертаються до вивчення питань, пов'язаних із зародженням, становленням і розвитком вітчизняної педагогічної думки, спадщиною видатних учених, педагогів, а саме: С. Бутівченко, Н. Гупан, Н. Дем'яненко, Н. Дічек, Н. Калениченко, Т. Левченко, О. Любар, В. Майборода, Л. Медвідь, О. Мельничук, О. Падалка, Н. Побірченко, С. Сисоєва, М. Стельмахович, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, Т. Усатенко, Д. Федоренко та ін. Їхні дослідження дають змогу докладно проаналізувати історико-педагогічні проблеми певного періоду і використати досягнення педагогів-науковців у сучасному освітньому процесі.

Аналіз історико-педагогічних, науково-методичних та архівних джерел свідчить, що вивченню українських педагогічних персоналій присвячені праці Н. Антонєць, А. Бойко, С. Грищенко, Н. Демченко, О. Дутко, Н. Єфименко, І. Киричок, О. Кравченко, А. Луцюка, О. Лаврінєнка, Л. Нечипоренко, О. Таран, О. Тринус, О. Щербаківої та ін. Ми поділяємо точку зору українських учених про те, що вивчення біографії не може повністю розкрити педагогічної персоналії, яка є «більше, ніж наукова, освітня чи творча біографія, це швидше персоніфікований процес утворення цінностей культури в рамках гуманітарної традиції, її певна конкретизована модель» [5, с. 42]. Саме тому теоретична спадщина кожного з педагогів заслуговує на детальне вивчення, науково обґрунтовану оцінку і має стати важливим джерелом збагачення теорії та практики сучасної освіти. У цьому сенсі надзвичайно великого значення набуває освітня діяльність, представлена у науково-педагогічних поглядах, відомого вченого, доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена академії педагогічних наук, заслуженого діяча науки і техніки Семена Устимовича Гончаренка, дослідника проблем методології педагогіки, фундаменталізації та гуманітаризації освіти, теорії навчання.

Слід зазначити, що аналіз життєвого шляху та педагогічної спадщини академіка Семена Устимовича Гончаренка, освітня діяльність і науково-педагогічні погляди вченого до цього часу не були предметом системного вивчення. У кожній сфері людської діяльності, у кожній галузі знань є постаті, фаховий авторитет яких безсумнівний, бо підкреслений вагомими результатами їхньої праці, які пройшли випробовування життям. До таких постатей в українській педагогіці належить академік Семен Устимович Гончаренко. Зроблене ним на терені педагогічної науки вражає масштабністю й різноплановістю. Методологія і теорія педагогіки, дидактика фізики, створення енциклопедичних та довідкових видань з педагогіки та фізики, численних науково-популярних книг для дітей, підручників для середньої школи і вищих навчальних закладів – ось далеко не повний перелік наукового доробку вченого за понад півстолітню науково-педагогічну діяльність [3, с. 6].

Минув рік, як Семен Устимович пішов з життя. У пам'яті тих, хто мав щастя працювати поруч з ним, вчитися у нього і щодня спілкуватися, слухати його глибокі наукові роздуми й прості дотепні жарти, назавжди залишиться ця велика Людина, велич якої передусім в її людяності, порядності, простоті, фантастичній енциклопедичній освіченості.

Мета статті полягає у висвітленні лише одного наукового напрямку, якому було присвячено останні праці С.У. Гончаренка.

Отже, спробуємо проаналізувати погляди С.У. Гончаренка щодо дидактичних аспектів освіти дорослих, ґрунтуючись на його працях. Слід наголосити, що С.У. Гончаренко визначав освіту дорослих як органічну складову системи освіти країни, її відносно відособлений підрозділ, основним завданням якого є сприяння всебічному розвитку людини в період її самостійного життя. Вчений вважав, що освіта дорослих є соціальним інститутом, який продовжує процес перетворення наявного в суспільстві соціально-культурного досвіду в надбання всіх його членів і внаслідок цього забезпечує позитивне збагачення потенціалу особистості [1, с. 68].

На думку дослідника, основною метою системи освіти дорослих як соціального інституту в умовах кризової ситуації є надання соціально-освітньої допомоги особистості в адаптації до нових умов існування, у визначенні її участі у виробничому, соціальному і культурному житті суспільства, у виробленні соціального імунітету, адекватного поведінці в екстремальних умовах [1, с. 69].

Семен Устимович також зазначав, що соціальна функція освіти репрезентує зміни в суспільстві, а рівень розвитку системи освіти є наслідком або результатом певного рівня розвитку суспільства. Він звертав увагу на зворотній зв'язок цього питання: «Сама система освіти впливає на суспільство і на його розвиток. Вона може прискорювати або гальмувати розвиток суспільства. І в цьому розумінні зміни в суспільстві є не лише наслідком, але й необхідною умовою для подальшого соціального розвитку. Зміни в соціальному розвитку визначають зміни в освіті, і, навпаки, зміни в освіті створюють передумови для нових змін в соціальному розвитку».

С.У. Гончаренко наголошував, що освіта дорослих залежить від багатьох чинників, а саме: від досягнутого освітнього рівня, ступеню оволодіння професією і професійною майстерністю, основами професіоналізму, прояву пізнавальних і професійних інтересів, єдності загальної і спеціальної підготовки. Спеціальна (професійно орієнтована) підготовка спрямована на вирішення прикладних завдань підвищення продуктивності праці, а загальна освіта дорослих, яка є досягненням цивілізованого суспільства, спрямована на формування гармонійно розвиненої, духовно багатой особистості, із сформованою науковою картиною світу і науковим світоглядом [2, с. 14].

Виходячи з цільових і функціональних аспектів дидактики, закономірностей освіти дорослих, виховання й розвитку особистості, С.У. Гончаренко визначив ієрархію завдань, покликаних розв'язати теорію навчання дорослих [2, с. 26-27]:

1. Генеральне завдання: прилучення дорослих до загальнолюдських цінностей за допомогою оволодіння найбільш значущими досягненнями людської цивілізації з метою набуття міцних і справжніх знань про основні явища і закономірності природи, суспільства і людини і їх усвідомленої і активної реалізації у власній практичній діяльності.

2. Специфічні завдання дидактики освіти дорослих як теорії навчання: визначення обсягу і змісту наукового знання, тобто виявлення онтологічних основ процесу навчання: формування технологічного інструментарію, орієнтованого на функції дидактики; виявлення прогностично-цільових позицій дидактики, тобто створення оптимальних умов організації навчального процесу і їхня корекція.

3. Специфічні завдання технології навчання: виявлення дидактичного конструкта процесу навчання, тобто його пізнавальної (гносеологічної) суті: конструювання моделі навчання згідно з її структурними характеристиками.

Вчений зазначав, що основними категоріями дидактики освіти дорослих є процес навчання, принципи дидактики, зміст навчання й освіти, форми і методи організації навчальної діяльності: кожна з яких перебуває у взаємозв'язку з іншими і розглядається як частина, елемент цілісної науково-дидактичної системи [2, с. 27].

Академік С.У. Гончаренко акцентував увагу на тому, що ефективно навчання дорослих неможливе без формування в них сучасної наукової картини світу – цілісної системи уявлень про загальні властивості і закономірності природи, суспільства, людського мислення, яка виникає в результаті систематизації, узагальнення і синтезу основних природничо-наукових і суспільствознавчих принципів, понять і теорій. Вчений підкреслював, що формування наукової картини в дорослих настійно вимагає застосування дидактичного принципу систематизації наукових знань – розумової діяльності, в процесі якої розрізненні, подрібнені (знання про предмети (явища) об'єктивної дійсності зводяться в єдину наукову систему, встановлюється їхня єдність на основі вибраного принципу.

Не оминув у своїх працях С.У. Гончаренко й питання особливості навчання дорослої людини. Так, учений підкреслював, що при опрацюванні теоретичних засад дидактичної системи освіти дорослих важливо враховувати особливості учіння дорослої людини, а саме:

- наявність внутрішнього спонукання до навчання, яке допомагає дорослій людині самій ставити собі завдання, будувати план її розв'язання і здійснювати його;
- самостійність як уміння організувати процес розв'язання задачі і керувати ним згідно з цим завданням;
- залежність ступеня включеності людини в процес навчання від автономності мислення, здатності до новацій, до співробітництва, здатності учитися і передавати іншим набуті знання;
- мобільність;
- постійне прагнення людини будувати свою професійну діяльність на основі нової інформації як спосіб її самовираження і саморозвитку [1, с. 70].

За переконанням вченого, основними параметрами, що характеризують людину як суб'єкта навчальної діяльності, є сприймання навчального матеріалу (змісту, методів подачі), особливості засвоєння знань і формування вмінь. Він наголошував, що схильність до навчання формується в процесі навчання й учіння. Дорослій людині частіше приходиться виступати в ролі суб'єкта навчальної діяльності, викликаній різними мотивами і цілями. Саме тому одним із шляхів неперервної освіти дорослих є самоосвіта [2, с. 14].

Щодо принципів організації навчання дорослої людини. Вчений поділяв думку провідних учених цієї галузі (М. Ноулза, Ф. Пьогелера, Сміта, П. Джарвіса та ін.), називаючи такі з них як пріоритетність самостійного навчання, принцип спільної діяльності, опору на досвід того, хто навчається,

індивідуалізації навчання, системності, елективності й контекстності навчання, актуалізації результатів навчання, розвитку освітніх потреб, усвідомленості навчання найбільш вагомими й значимими. За С. Гончаренком, «андрагогічні принципи навчання можна застосовувати, якщо ті, хто навчається, незалежно від віку, виявляють відповідальне ставлення до навчання, до його організації і результатів. Високий рівень самосвідомості і відповідальності людини – це перша умова, за якої можливе використання андрагогічних принципів навчання. Інша умова – наявність життєвого досвіду в того, хто навчається. Це одна з основних ознак дорослості людини...» [2, с. 18].

Принципове значення у процесі організації освіти дорослих має урахування орієнтацій дорослої людини в сфері освіти. Наприклад, якщо актуальним для людини виступає безпосередня користь освіти (для роботи, статусу тощо), то ця людина зорієнтована на її практичну цінність. У цьому разі в основі ставлення до освіти лежать принципи зовнішньої доцільності. Другий тип орієнтації пов'язаний з визнанням самостійної цінності освіти і в цьому випадку навчальна діяльність виступає в якості самодіяльності. Третій тип пов'язаний з орієнтацією таким чином, що загальна освіта взагалі не входить до системи її цінностей, вона є незначуща, тоді в цьому випадку те, заради чого здійснюється вибір не усвідомлене.

В організації навчання дорослих основним має бути інтерактивний підхід до побудови змісту освіти, формування цілісної системи загальноосвітніх і фахових знань, наукової картини світу і наукового світогляду, до принципово нових дидактичних теорій і технологій. Важливо вчити дорослу людину оперативно, систематично та послідовно опановувати нові знання, інформацію в процесі їх постійного накопичення та розвитку.

Науковець акцентував увагу на тому, що процес навчання дорослих має свою специфіку. Важливого значення він надавав визначальним факторам цієї специфіки, серед яких виокремив такі:

1. Зміщення акцентів з передачі знань в змісті освіти на забезпечення умов, необхідних для оволодіння способами самостійної взаємодії з різними аспектами реальності (пошук необхідних знань, створення програм самоосвіти, професійного розвитку тощо).

2. Поступове «зняття» викладання як однієї із складових процесу навчання і перехід суб'єкта андрагогічного процесу в «режим саморозвитку».

3. Моделювання «стиснутих часових рамок» проходження кожної «навчальної» ролі у процесі формування характеру пізнавальної діяльності.

4. Практико-орієнтований характер навчального процесу.

5. Орієнтація навчального процесу на задоволення потреби дорослих учнів у професійному і неформальному спілкуванні [2, с. 23].

Як відомо, одним із найважливіших компонентів системи освіти дорослих є інформаційно-просвітницька діяльність, яка має свою специфіку – непрофесійне спрямування; орієнтацію на духовні інтереси різних груп населення; багатомірну диференціацію реальної аудиторії за соціально-демографічною, професійною та іншими ознаками; функціонування на основі добровільності, неформального спілкування і самодіяльності учасників освітнього процесу. Значущість інформаційно-просвітньої діяльності у системі освіти дорослих відображає покладені на неї функції, провідними з яких є креативна (сприяє реалізації творчого потенціалу особистості через розвиток як пізнавальної, так і соціальної активності; компенсаторна (доповнює базову освіту); інтегративна (об'єднує неперервність набуття, нагромадження, систематизацію й узагальнення знань) [2, с. 23].

Таким чином, аналіз праць академіка С. Гончаренка, присвячених освіті дорослих, свідчить про те, що сучасне уявлення про цю освітню ланку як феномен вітчизняної і світової культури вимагає всебічного теоретичного опрацювання, а також переосмислення значущості освіти, місія якої допомогти людині вийти з оточення речей і предметів у простір життєвих смислів і цінностей, в світ людської духовності.

У системі подальших досліджень творчої спадщини Семена Устимовича Гончаренка перспективним є вивчення наукових шкіл вченого, досвіду організації навчання у вищій школі та підготовки педагогічних кадрів. Предметом окремої наукової праці може бути порівняльний аналіз педагогічних ідей С. Гончаренка, а також інших вітчизняних і зарубіжних педагогів.

Література

1. Гончаренко С.У. Дидактичні аспекти освіти дорослих / С.У. Гончаренко // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. – 2009. – Вип. 1. – С. 67-73.
2. Гончаренко С.У. Формування наукової картини світу в дорослих: метод. посіб. [рукопис] – К.: ІПООД НАПН України, 2013.
3. Семен Устимович Гончаренко: бібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського; [упоряд.: Стельмах Н.А., Айвазова Л.М.; наук. ред. Заліток Л.М.; бібліогр. ред. Пономаренко Л.О.]. – К.: Нілан-ЛТД, 2013. – 195, [4] с. – (Сер. «Академіки НАПН України»; вип. 21). – На пошану пам'яті Семена Устимовича Гончаренка.
4. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної думки в Україні / О.В. Сухомлинська // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К., 2003. – С. 16-25.
5. Сухомлинська О.В. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі / О.В. Сухомлинська // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К., 2003. – С. 36-46.

Самко Алла Николаевна – старший лаборант отдела андрагогики Института педагогического образования и образования взрослых НАПН Украины
E-mail: alla-samko@ukr.net

ДИДАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБРАЗОВАНИЯ ВЗРОСЛЫХ В ТРУДАХ С.У. ГОНЧАРЕНКО

Аннотация. В статье проанализированы научно-педагогические взгляды академика С.У. Гончаренко относительно дидактических аспектов образования взрослых. Освещена точка зрения выдающегося ученого на специфику обучения взрослых как самостоятельную образовательную отрасль, которая имеет цель, присущие ей особенности, развивается по собственным (андрагогическим) принципам и направлена на реализацию определенных функций.

Ключевые слова: академик С. Гончаренко, образование взрослых, обучение взрослых, андрагогические принципы обучения.

Samko Alla – Senior Laboratory Assistant of the Andragogy Department, Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine
E-mail: alla-samko@ukr.net

DIDACTICAL ASPECTS OF ADULT EDUCATION IN S. HONCHARENKO WORKS

Summary. In the article the expediency of studying the life and pedagogical legacy of S. Honcharenko, which have not been the subject of a systematic and comprehensive study and generalization, is substantiated. The author has highlighted the scientific and pedagogical views of Academician S. Honcharenko on the adult education didactical aspects including the views of the eminent scientist on the specificity of adult teaching as an independent education field having the purpose and characteristics, developing by its own (andragogical) principles and is aimed at the realization of specified functions.

There has been emphasized S. Goncharenko's thought that while processing the theoretical foundations of the adult education didactical system it is important to consider the adult learning peculiarities.

It is noticed that S. Goncharenko considered as the main categories of the adult education didactics the teaching process, didactical principles, training and education content, forms and methods of training activities organization. It is focused on the scientist's attention to the components of adult education system including information and educational activity that has its own specifics based on unprofessional direction.

Analysis of the Academician S. Honcharenko's papers dedicated to the adult education indicates that the contemporary idea of this educational branch as a phenomenon of national and world culture requires a comprehensive theoretical study.

Keywords: Academician S. Goncharenko, adult education, adult teaching, andragogical principles of teaching.

Bibliography

1. Honcharenko S.U. Dydaktychni aspekty osvity doroslykh / S. U. Honcharenko // Osvita doroslykh: teoriya, dosvid, perspektyvy. – 2009. – Vyp. 1. – С. 67–73.
2. Honcharenko S.U. Formuvannya naukovoyi kartyny svitu v doroslykh: Metodychnyy posibnyk. [Rukopys] – K.: Instytut pedahohichnoyi osvity i osvity doroslykh NAPN. – 2013.
3. Semen Ustymovych Honcharenko: bibliohr. pokazhch. / NAPN Ukrayiny, DNPB Ukrayiny im. V.O. Sukhomlyns'koho; [uporyad.: Stel'makh N. A., Ayvazova L. M.; nauk. red. Zalitok L. M.; bibliohr. red. Ponomarenko L.O.]. – K.: Nilan-LTD, 2013. – 195, [4] s. – (Ser. «Akademiky NAPN Ukrayiny»; vyp. 21). – Na poshanu pam'yati Semena Ustymovycha Honcharenka.
4. Sukhomlyns'ka O.V. Kontseptual'ni zasady rozvytku istoryko-pedahohichnoyi dumky v Ukrayini / O.V. Sukhomlyns'ka // Istoryko-pedahohichnyy protses: novi pidkhody do zahal'nykh problem. – K., 2003. – S. 16–25.
5. Sukhomlyns'ka O.V. Personal'niya v istoryko-pedahohichnomu dyskursi / O.V. Sukhomlyns'ka // Istoryko-pedahohichnyy protses: novi pidkhody do zahal'nykh problem. – K., 2003. – S. 36–46.